

УДК: 329(477) 14-054.72 "19"

*Токарчук О. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ ОКРЕМИХ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (ДЕМОКРАТИЧНИЙ НАПРЯМ) ЯК ЧАСТИНА СВІТОВОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ

Стаття присвячена визначенню напрямів правової думки в середовищі української еміграції міжвоєнного періоду. Досліджено погляди українських емігрантів демократичного напрямку, правників за освітою, науковий доробок яких присвячений правовому стану української держави в різні історичні періоди.

Ключові слова: історико-правова думка, міжвоєнний період, учені-емігранти, держава, народ.

Міжвоєнний період, який датується 1918–1945 рр., визначається як найбільш науково-продуктивний у розвитку еміграційної історико-правової думки. Особливо прихильним до проблем самовизначення українського народу виявився уряд Чехословаччини, за сприяння якого було організовано діяльність чотирьох українських вишів [2, с. 141]. До їх функціонування, були залучені українські вчені-емігранти, у тому числі і демократичного напрямку, такі як Р. Лащенко, С. Шелухін, А. Яковлів та інші, що здійснювали плідні історико-правові дослідження. У Чехії активно працювали: Український Вільний Університет, де функціонував факультет права та суспільних наук (1930–1931 рр. А. Яковлів займав посаду ректора, 1931–1932 рр. – посаду проректора в УВУ) [9], зокрема наукові дослідження лектора А. Яковліва та його слухачів здійснювалися в галузі цивільного права, торгово-морського та вексельного права [14, с. 33-34]; дослідження пов'язані з проблемами кримінального права в Україні [16], історії філософії права та політики, історії публічного й приватного права в Європі проводилися С. Шелухінін та його студентами. В Українській господарській академії в Подєбрадах в галузі цивільного права та цивільного процесу працював Р. Лащенко [14, с. 34], котрий порівнював діяльність УВУ в Празі з вогнищем національної культури, передбачив його науковий та інтелектуальний розвиток, що повністю міг би забезпечити у майбутньому кадровий потенціал України. Він вважав, що функціонування УВУ надасть Україні можливість посісти місце на рівні із прогресивними країнами Європи, а українській політичній еліті стати активними провідниками національно-демократичних ідеалів [6, с. 1].

Перед Українським високим педагогічним інститутом імені М. Драгоманова стояло завдання – готувати вчителів, проте значна увага приділялася також державно-правовим питанням. Так, лекції з історії конституцій читав О. Ейхельман (у 1922 р. – професор, 1923–1924 рр. – декан правничого факультету Українського вільного університету, де викладав державне, адміністративне та міжнародне право) [5, с. 163]. У наукових доробках правника та вченого виділяється три форми державного устрою, які існували за його словами у тогочасній політико-правовій культурі, а саме: конституційна монархія, демократична республіка та союз держав. Відомо, що перші дві належать до форми державного правління, а остання відноситься до форм

державного устрою. Сучасні дослідники слушно задаються питання щодо вибору критерію такої класифікації О. Ейхельмана. Так, за основу він обирає кількість людей, що знаходяться при владі. Цей підхід, на думку Г. Корольова, є спрощеним варіантом античних уявлень про державний устрій, сформований під впливом учення Платона й Аристотеля [5, с. 163].

Варто зазначити В. Потульницький зараховує О. Ейхельмана разом з такими представниками української еміграції як М. Міхновський, С. Дністрянський, В. Старосольський, О. Бочковський до національно-державницького напрямку в контексті української зарубіжної політико-правової науки [14]. В науці історики, політологи, правники по різному систематизують надбання української історико-правової думки досліджуваного періоду, розкриваючи державно-правові вчення найвизначніших українських вчених-правників. Зокрема, знаний український правник В. Заїкін виділяє народницький (з його погляду представниками були С. Шелухін та Р. Лашенко), християнсько-консервативний і націоналістично-державницький напрями, зараховуючи А. Яколіва та О. Ейхельмана до третього напрямку [1].

Ми намагаємося віднайти цінність для сьогодення в державно-правових вченнях у середовищі української еміграції, так як вважаємо події та проблеми сучасного періоду в Україні подібні до подій і проблем, що відбувалися 100 років тому, а представники української еміграції намагалися дати відповіді на виклики того часу (втрата державності, історико-правові підстави української державності, питання територіального устрою, громадські свободи та свобода загалом, адекватність політичної еліти, відносини з Москвою). Проте, в науці є твердження І. Лисяка-Рудницького [8], котре підтримує Я. Турчин, що суспільна думка та політичні ідеології, можна додати й історико-правова думка, модерного періоду істотно відрізнялися від тих, що домінували в минулих століттях, тому потребували нових методологічних підходів.

Справедливо стверджують науковці, що українські політико-правові ідеї XIX–XX ст. набували розвитку в соціальному середовищі, де руйнувалися спадково-майнові ознаки, сільський спосіб життя та зароджувалося індустріальне суспільство. В Україні напрями історико-правової та політичної думки набули специфічної форми, що пояснювалося довготривалим перебуванням української держави під чужоземною окупацією та боротьбою народу за своє самоутвердження як нації [17, с. 102].

В. Потульницький до представників народницького напрямку відносить М. Грушевського, Р. Лашенка та С. Шелухіна. І. Лисяк-Рудницький останнім представником народницького напрямку вважає М. Грушевського. Я. Турчин виявила розбіжності в авторських підходах і у трактуванні національного напрямку в українській суспільно-політичній думці [17, с. 103]. Вона констатує, що С. Шелухін і Р. Лашенко як учені правники аналізують політико-правові форми української державності швидше як державники, а не як народники [17, с. 105]; політичну думку міжвоєнного періоду класифікує на демократичний, консервативний, націоналістичний. О. Мошак, досліджуючи концепції державності у працях представників міжвоєнної еміграції в Європі, також виділяє демократичний, консервативний, націоналістичний напрями політико-правової думки [11]. Дослідниця наголошує, що однією з головних особливостей формування демократичного напрямку був виразний вплив народницької ідеології з характерним для неї

ототожненням демократії з народоправством [11, с. 8].

М. Грушевському був притаманний народницький світогляд, суть якого полягала у домінуванні інтересів народу над інтересами держави. Його переконання еволюціонували в процесі політичної діяльності. Він обґрунтовував історико-правові підстави українського народу на самостійність та державність [14, с. 44].

Першим науковим українським закладом в еміграції став Український соціологічний інститут у Відні, що був заснований наприкінці 1919 р. М. Грушевським; став основним місцем його наукової діяльності впродовж перебування за кордоном. Тут він видрукував чимало наукових праць, вів лекційну, пропагандистську та наукову роботу. Проіснувавши до 1922 р., інститут підготував і видав друком монографію М. Грушевського “Початки громадянства (генетична соціологія)”, у якій обґрунтував свої погляди на державу і націю, а також “З починів українського соціалістичного руху. Михайло Драгоманов і Женевський соціалістичний гурток” – збірник матеріалів про піонерів української політичної думки М. Зібера, М. Драгоманова, С. Подолинського. Видавав також монографії співробітників інституту [13].

Я. Турчин та О. Мошак вказують, що після революційних подій народницька школа вже не мала прихильників, а втрата незалежності та більшовицька політика спричинили еволюцію поглядів багатьох українських емігрантів. Зокрема, у державницьких поглядах С. Шелухіна в еміграції стрижневою стала думка про те, що аби існувала міжнародна справедливість, усі народи повинні мати однакові права на самостійне життя та свій розвиток, кожен народ має мати право на незалежне від інших народів існування та на вільний розвиток своїх національних сил та здібностей, не порушуючи таких самих прав інших народів [15, с. 4].

У поглядах Р. Лащенка українська державність зародилася ще до прибуття варягів і поступово розвивалася на українських землях на основі дійсного народоправства, відсутності замкнених станів, виборності та свободи. Він у своїх працях приділяє увагу дослідженням державного ладу та правової творчості українського народу [14, с. 64-65]. Цікавими видаються міркування Р. Лащенка з приводу історії українського права, зокрема, вирішення питань на вічі (вважав, що віче було верховним органом влади, виявляло волю народу, зміст і значення якого визначалися у верховенстві народу над князем). Учений не підтримував думку, що скликати віче міг лише князь. “Скликати віче міг кожен громадянин, – пише Р. Лащенко, – скликати віче без поважних причин було просто небезпечно, бо ті, хто хотіли використати народне зібрання в особистих цілях..., при невдачі тяжко розплачувалися перед народом за це” [7, с. 87]. Дослідник констатує, що невідомим є механізм прийняття рішень на вічі, про те, підтримуючи Костомарова, вважає, для законності постанов на народних зборах потрібне було одноголосся. Р. Лащенко припускає, що даючи можливість висловити думку кожному громадянину, віче прагнуло об’єднати всі думки на єдиному прийнятному положенні та винести відповідну постанову. З його погляду віче володіло всією повнотою влади, тому на ньому вирішувалися найважливіші державні справи, а також питання, що стосувалися всього народу [7, с. 88].

Українським вченим-демократам, що здійснювали обґрунтування концепцій державності, було притаманне нехарактерне для їх західноєвропейських однодумців

поєднання боротьби за утвердження громадських свобод, наднаціональних принципів демократії з національним питанням, устремлінням до побудови національної держави. Поряд з цим, з західною демократією їх поєднувала ідея демократичної державності, де держава мала реалізувати домінування права народу (нації) над правом держави [11, с. 9].

За твердженням О. Мошак, прагнення соціальної справедливості, яке завжди було пріоритетним для більшої частини українських демократів, поступилося прагненню до громадянської та національної свободи.

Значну увагу інтелектуали виявляли до розробки питань, пов'язаних із утвердженням в свідомості почуття правової та політичної спільності українців. З огляду на це, досліджуючи українську історію, вони найретельніше вивчали ті періоди, в які на українських землях існувала державність. Це дозволяло аналізувати правовий стан української держави в історичній ретроспективі. Обґрунтувавши існування повноцінного, окремого народу, учені-емігранти підкреслили, що їй потрібно все те, чим користуються інші нації, передусім – держава [4, с. 21].

У праці А. Яковліва “Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р.” доводиться, що договір 1654 р. є першим і основним актом, котрий встановив умови правових відносин між Військом Запорізьким та Московським царем, між Україною та Москвою, між двома державами неоднакового державного устрою – козацькою демократичною республікою та Московською абсолютною монархією східно-азійського типу, між двома чужими, з погляду походження культури, звичаїв і мови народами. На основі аналізу юридичної природи й значення договору 1654 р. А. Яковлів стверджує, що відносини між Україною й Москвою – це відносини номінальної васальної залежності чи протекторату. Через те, що Україна, коли складався договір 1654 р., була дещо слабша ніж Москва, цей військовий союз набрав ознак васалітету-протекції, але з посиленням державної могутності України в останній рік життя Б. Хмельницького залежність від Московської держави стає номінальною [10, с. 10].

Р. Лашенко характеризує Переяславську угоду як своєрідний компроміс, до якого вдався гетьман. Як і А. Яковлів він не відкидає концепції васалітету, унії реальної і персональної, згідно з якими Україна приєдналася до Москви з так би мовити приховуванням свого державного устрою. Учений приходить до висновку, що Переяславська угода – необхідний і взаємовигідний для обох народів федеративний акт, який свідчив про спільність історичних традицій, віри і політичних цілей. Проте вже з самого початку її зміст був сплюндрований, знищений самою сутністю антинародної монархічної влади російського царизму, що суперечила ідеям українського народоправства [3, с. 16].

С. Шелухін визначає, що для українського народу право державного суверенітету відновилося не тільки внаслідок зречення царя та звільнення від присяги підданства, а і з договірних підстав акту 1654 р. Унаслідок того, що не стало царя, пояснював політик, не стало і єдиного легального зв'язку між Україною та Росією, оскільки цим зв'язком була лише особа царя-протектора. Отже, 28 лютого 1917 р. український народ на підставі свого історичного права і юридичних наслідків зречення царя та звільнення від присяги правовим шляхом відновив свій суверенітет над самим собою і правовим шляхом відновив свою українську державність [15, с. 15-16].

С. Наріжний у праці “Українська еміграція. Культурна праця української еміграції” констатував, що навіть ті нації, що вже мають свої держави, багато дбають щоб про них знали інші держави (власне цим займалися українські емігранти – шляхом видавничої діяльності, зближення з фаховими науковими колами, під час різноманітних конгресів). Пропаганда за кордоном ведеться не тільки малими та середніми, але й великими державами. Зокрема, про окреслену добу він відзивається як про період, коли національне почуття було більш розвинене ніж будь-коли у історії. Коли всі народи мусять вести між собою пропаганду на свою користь, то тим більше в цьому зацікавлені народи, що ведуть боротьбу за утворення своєї державності [12, с. 142]. Дуже схожими видаються думки С. Наріжного до сучасного періоду, коли знову триває боротьба за державу і через 100 років ми також змушені дати відповідь на питання щодо державного устрою нашої країни. Тривожні події в Україні актуалізують думку, що нова держава може створитися лише волею і силою самих народів, що доросли до ідеї власної державності, проте в слушний час має бути реальна підтримка інших держав.

Ще однією актуальною проблемою, яку піднімав у своїх працях С. Шелухін є велика праця над собою свідомих діячів, що йдуть правдивим шляхом патріотизму, викинути з ужитку словесний потік і бутафорію, оперувати науковими аргументами, уникати баламутства, керуватися вимогами моралі, не приймати псевдонауку за науку, демагогію за демократичність, частини за ціле, егоїзм за альтруїзм. В цьому контексті варто навести такі державницькі погляди вченого: державотворцями можуть бути представники політичної еліти, які в своїй роботі будуть керуватися лише національними інтересами; державотворця має характеризувати безкорисна відданість державній ідеї, самостійність у прийнятті рішень, глибокі знання та практичний досвід державотворення, критичний розум, творчість у політичній діяльності, національна свідомість; чітке усвідомлення історично-правових підстав українського народу на реалізацію ідеї самостійного державно-політичного існування [15, с. 4].

У період еміграції наукова діяльність здійснювалася дуже активно, зокрема, С. Шелухін, Р. Лашенком, А. Яковлів започаткували українську історико-правову науку там. Маючи юридичну освіту, вони були членами правничого товариства, що намагалось триматися осторонь від партійних впливів, проте не обмежувалося виключно фаховими юридичними інтересами, розглядали різні питання історії, політики, права, суворість до вимог моралі, наукового рівня членів товариства, національних інтересів, уникаючи при цьому шовінізму [14, с. 67].

Історико-правові дослідження в середовищі української еміграції демократично-народницького напрямку, а ми підтримуємо думку І. Усенка, що в окремих випадках деяким вченим притаманний синтез “народницької” і “державницької” ідеологій, ще не отримали повної оцінки вітчизняними дослідниками у галузі історії держави і права. Їх творчі надбання потрібно систематизувати, проаналізувати; державотворчі, правові ідеї, котрі можна сьогодні використовувати – актуалізувати, популяризувати. Обґрунтовуючи юридичні підстави українського народу на власну державу учені розробляли власні концепції державно устрою України, що ґрунтувалися на принципах державної незалежності та ідеї народоправства.

Використані джерела:

1. *Заїкина А.* Історично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній / А. Заїкина, В. Заїкин. – Львів : Перша Союзна друкарня, 1937. – 19 с.
2. *Івасечко О.* Наукова діяльність українських вчених-емігрантів в міжвоєнний період: народницько-демократичний напрямок / О. Івасечко // Гуманітарні соціальні науки : матеріали І Міжнар. конф. молодих вчен. НСС-2009, 14-16 трав. 2009 р., Україна, Львів / Нац. ун-т “Львів. політехніка”. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту “Львів. політехніка”, 2009. – С. 141-142.
3. *Івасечко О.* Політико-правові підстави та шляхи реалізації української державності у наукових працях Ростислава Лашенка / О. Івасечко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. пр. – Львів, 2008. – Вип. 20. – С. 13-17.
4. *Кармазіна М. С.* Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.01 / Кармазіна Марія Степанівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 1999. – 36 с.
5. *Корольов Г. О.* Українська біографія Отто Ейхельмана: імперська лояльність та служіння “іншій” або “своїй” нації / Г. О. Корольов // Архіви України. – 2014. – № 1. – С. 156-167.
6. *Лашенко Р.* Вогнище національної культури / Р. Лашенко // Українська трибуна. – 1921. – 28 жовтня.
7. *Лашенко Р.* Лекції по історії українського права [Електронний режим] / Р. Лашенко. – Друк державної друкарні в Празі. – Ч. 1. Княжа доба. – Прага, 1923. – 150 с. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3471/file.pdf>.
8. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе : в 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Том 2. – 1994. – 573 с.
9. *Маньгора Т. В.* Діяльність А. Яковліва як вченого-правознавця в еміграції / Т. В. Маньгора // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – Випуск 17. – С. 84-88.
10. *Маньгора Т.* Політико-правові погляди А. І. Яковліва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Таміла Василівна Маньгора ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2015. – 19 с.
11. *Мошак О. В.* Альтернативні концепції державності в політичній думці української міжвоєнної еміграції в Європі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Мошак Олена Володимирівна; Одеська національна юридична академія. – О., 2002. – 16 с.
12. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 / С. Наріжний. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1999. – 272 с.
13. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів [Електронний режим] / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. – 528 с. – Режим доступу : http://bookwu.net/book_politologiya-pidruchnik_975/18_1.6.-ukranska-politichna-dumka-xx-stolitnya.
14. *Потульницький В.* Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / В. Потульницький. – К. : Либідь, 1992. – 232 с.
15. *Токарчук О. В.* Державно-правові погляди С.П. Шелухіна: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ольга Володимирівна Токарчук ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2011. – 20 с.
16. *Токарчук О. В.* Про сучасне значення лекцій С. П. Шелухіна з кримінального права / О. В. Токарчук // Економіка і право : Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – 2009. – Серія 18. – Випуск 8. – С. 162-167.
17. *Турчин Я. Б.* Напрями української політичної думки міжвоєнного періоду (1918–1945 рр.) // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили : науково-методичний журнал. Серія Політичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Т. 93. – Вип. 80. – С. 102-107.

***Токарчук О. В.* Політико-правові ідеї окремих представників української еміграції міжвоєнного періоду (демократичне напрями) як частина світової інтелектуальної спадщини.**

Стаття присвячена визначенню напрямків правової думки в середовищі української еміграції міжвоєнного періоду. Розглянуто погляди українських емігрантів демократичного

направления, юристов по образованию, научное наследие которых посвящено правовому положению украинского государства в различные исторические периоды.

Ключевые слова: историко-правовая мысль, межвоенный период, ученые-эмигранты, государство, народ.

Tokarchuk O. Political and legal ideas of certain representatives of the Ukrainian emigration of the inter-military period (democratic direction) as part of world intellectual heritage.

Article is devoted to definition of the directions of legal thought in the environment of the Ukrainian emigration of the inter-military period.

Views of the Ukrainian emigrants of the democratic direction, lawyers by training, whose scientific heritages are devoted to a legal status of the Ukrainian state during various historical periods are investigated.

Key words: historical and legal thought, inter-military period, scientists-emigrants, state, people.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 323.266:327

Карнаух А. А., Шевчук З. Ю.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена визначенню поняття “інформаційна війна”, способів та методів її ведення на сучасному етапі розвитку суспільства. Окреслені заходи протидії інформаційній війні та стратегії різних країн світу.

Ключові слова: інформаційна війна, маніпулювання, дезінформація, пропаганда, чутки, засоби масової інформації.

XXI століття – це інформаційна ера, де основним інструментом досягнення результату стає інформаційна війна, яка спричиняє надзвичайну небезпеку, що проявляється у некерованому впливі на суспільство. Прикладом такого впливу виступають події, що відбулися у 2004 році в Іспанії, коли засобом досягнення мети стала електронна пошта, через яку були організовані масові протести, результатом яких стало складення повноважень прем'єр-міністра країни. Подібні випадки не поодинокі, оскільки не існує ефективного механізму боротьби з війною нового типу. Створення нових підходів до захисту населення та модернізація старих способів протидії інформаційній війні може вирішити проблему постійного інформаційно-психологічного впливу на свідомість людей та зробити інформаційну зброю – основним гарантом безпеки кожної людини.

Мета: 1) проаналізувати підходи до визначення терміна “інформаційна війна”; 2) визначити способи та методи ведення інформаційної війни; 3) окреслити способи захисту та протидії інформаційній війні на сучасному етапі розвитку суспільства.